

POSTUP SOCIÁLNÍ ANALÝZY, JEJÍ NÁSTROJE A PROHLUBOVÁNÍ METODIKY PLÁNOVÁNÍ SOCIÁLNÍHO ROZVOJE

M. Jiříčka

JIŘIČKA, M. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha): *Postup sociální analýzy, její nástroje a prohlubování metodiky plánování sociálního rozvoje*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 16, 1980 (1) : 13-20.

Analýza sociálního rozvoje tvoří vstupní etapu plánovacího cyklu při vytváření plánu sociálního rozvoje. Sociální analýza vychází zejména ze dvou metod, tj. analýzy objektivních údajů a informací a analýzy subjektivních postojů a názorů pracovníka. Výsledky výzkumu směřují k dalšímu prohloubení metodiky plánování sociálního rozvoje a obsahují vedle metodiky analýzy sociálního rozvoje pro centrální orgány, střední články řízení a podnikovou úroveň i stanovení zásad výpočtu normativních hodnot a ukazatelů pro plánování sociálního rozvoje.

plánovací cyklus; výpočet normativních hodnot

Dosud vydané metodické pokyny a doporučení ke komplexním programům péče o pracovníky a k sociálním plánům v experimentujících organizacích stanovily postup informačních a analytických prací v podstatě takto:

- obecnými metodickými pokyny, které určily oblasti péče o pracovníky. (Podle nich by měla být provedena vstupní analýza. Byla rovněž vytyčena informační základna a poprvé soustředěny informační zdroje, týkající se jednotlivých oblastí);
- stanovením soustavy ukazatelů analytických, výkaznických a plánovacích.

Ukázalo se však, že pouze rámcové směrnice pro sociální analýzu (bez podrobnějších návodů) byly, při současném ne zcela dostatečném vybavení personálních útvarů zemědělských podniků příslušnými odbornými pracovníky, málo účinné. Skutečnost potvrdila, že se v převážné části podniků sociální analýza vlastně neprováděla. Vyhodnocení dále ukázalo, že analýza byla nerovnoměrně zaměřena na jednotlivé dílčí oblasti sociálního rozvoje.

Pokud jde o závěry z komplexních programů péče o pracovníky na léta 1976—1980 v organizacích rezortu zemědělství a výživy byla úroveň provedených sociálních analýz hodnocena jako úměrně korespondující s diferencovanou odbornou úrovní, kvalifikační připraveností a mírou zkušeností pracovníků, kteří přípravu sociálních analýz metodicky usměrňovali anebo přímo prováděli. Poměrně malý počet pracovníků zvládl z vlastní iniciativy organizační zabezpečení, metodiku sběru a zpracování analytických dat i další otázky vztahující se zejména ke smyslu

a významu sociální analýzy pro formulaci programových opatření a hodnocení jejich realizace.

Zkušenosti s využitím sociální analýzy, které jsou výsledkem vyhodnocení komplexních programů i experimentálního ověřování plánů sociálního rozvoje kolektivu pracovníků ve vybraných organizacích resortu, je možné shrnout takto:

— Analýza sociálního rozvoje předpokládá zásadně jednotnou metodiku, řízení rozborů a jejich vyhodnocování i kontrolu, což zajistí srovnatelnost výsledků. To je významné i pro VHJ a vyšší stupně řízení, jejich metoda řízení podniku by v analýze podniku měla být také sledována;

— Těžiště sociální analýzy musí být především v rozboru profesní a kvalifikační struktury, v nichž se projevují změny v obsahu práce, dále pak společensky závažné priority;

— Vytýčení klíčových problémů sociální sféry se neobejde bez sociální analýzy (např. otázky fluktuace a stabilizace pracovníků).

Má-li však být v budoucnu formulování cílů i jejich uskutečňování provedeno na základech řízení a vedení pracovníků v plném slova smyslu (tedy řízení sociálních procesů), bude účelné zaměřit se postupně k dalším úsekům sociální analýzy:

- k formální sociální struktuře (institucionální uspořádání podniku),
- k pracovním kontaktům (interakci), především v souvislosti s činností vedoucích pracovníků,
- k integračním procesům, např. ztotožňování se (identifikací) pracovníků s podnikem, kontakty mezi pracovníky organizace, rozhodování, motivování pracovníků apod.,
- k chování pracovních skupin,
- k úloze vedoucích pracovníků.

K hlavním problémům sociálních analýz budou postupně patřit otázky horizontální i vertikální mobility a vytváření podmínek pro vztahy mezi organizací a vnější komunitou.

Socioekonomické analýzy rozvoje péče o pracovníky rozšíříme o některé matematicko-statistické přístupy, zejména však o výpočet regresních funkcí, korelačních vztahů, optimalizaci, modelování apod.

Dosavadní zkušenosti z aplikace těchto metod zřetelně prokázaly jejich východy, jak při vlastních rozbořech, tak jako cenné pomůcky při plánování. Je z nich možné vyčíst objektivní vývojové tendence, postavení jednotlivých podniků v rámci okresu nebo VHJ i mezipodnikové relace. Dosavadní způsob rozborů je nutno postupně doplnit pohledem dynamickým, což předpokládá vytvořit časové řady všech sledovaných charakteristik péče organizací o pracovníky a z nich odvodit regresní funkce zkoumaných vztahů. Metoda má kromě toho, že vnáší do rozborů dynamický moment, ještě tu výhodu, že ji lze využít jak na úrovni integrovaných celků, tak i na úrovni jednotlivých podniků. Umožňuje navíc použít ve zkoumané časové řadě i relativních meziročních přírůstků zkoumaných veličin.

Při experimentálním ověřování metodiky tvorby plánů sociálního rozvoje se ukázalo, že informace získané analýzou údajů z dokumentace byly objektivním základem pro konfrontaci se subjektivními postoji

a názory řadových i vedoucích pracovníků. Proto užíváme k sociální analýze dvou hlavních metod, podle povahy analyzované reality.

První metodou je analýza objektivních údajů a informací, získaných z podnikové dokumentace personální, technické, finanční, sociální a jiné, z dokumentace závodní organizace ROH, národních výborů, společenských organizací, dopravních, obchodních a jiných organizací.

Druhou metodou je analýza subjektivních postojů a názorů pracovníků podniku, které zjistíme především pomocí sociologických průzkumů.

Při experimentálním ověřování metody zpracování sociálního plánu bylo často třeba získávat podklady k tvorbě plánů souběžně se samotnou přípravou plánů sociálního rozvoje. V budoucnu se ovšem všechny druhy informací, na nichž se tvorba plánů zakládá, budou muset získávat průběžně. To předpokládá zavedení sociální evidence, tj. permanentní zjišťování informací o sociálních jevech v potřebné šíři.

Cíle sociologických průzkumů, jako součásti analýzy sociálního rozvoje, je možné shrnout do dvou skupin:

a) hlavní cíle

- orientovat se na aktuální problémy, jejichž řešení je z hlediska plánu sociálního rozvoje žádoucí, ale k nimž není dostatek potřebných informací;
- analyzovat některé vybrané faktory, které brzdí sociální rozvoj podnikových kolektivů a doplnit sociální mapu podniku;
- získat poznatky, které budou podkladem pro přípravu plánu budoucích potřeb, stabilizačních trendů a tendencí;
- na základě analýzy u vyjádřených postojů zjistit převládající potřeby a tendence a vytvořit tak podklad pro formulaci preferenční stupnice neuspokojených sociálních potřeb;
- poskytnout podniku podkladový materiál pro formulaci návrhu opatření do plánu sociálního rozvoje;

b) vedlejší cíle

- odhalit další oblasti sociální analýzy, důležité z hlediska předmětu plánování sociálního rozvoje;
- signalizovat nutnost dalších potřebných výzkumů a šetření;
- ověřit stupeň dílčí využitelnosti takto orientovaného šetření.

Využití sociologických výzkumů v oblasti analýzy potřeb nekončí však pouze zjištěním současného stavu subjektivních postojů. Slouží-li v první etapě tento výzkum jako nástroj zjišťování současného stavu subjektivních postojů pracovníků k úrovni sociálního rozvoje podniku, pak by měly v další etapě analýzy sloužit zjišťování subjektivně pociťovaných sociálních potřeb pracovníků zemědělského podniku.

Spolu se zjišťováním současných postojů a analýzou potřeb pracovníků by měl sociologický výzkum poskytnout informace také o předpokládaných budoucích postojích a potřebách pracovníků. Stane se tak podkladem pro zpracování prognóz, případně koncepce sociální politiky podniku. Výsledky získané sociologickým výzkumem mohou pak být konfrontovány s předpokládanými trendy získanými jinými prognostickými metodami.

Při experimentálním ověřování plánů sociálního rozvoje a komplexním programům péče o pracovníky zabezpečovaly v družstevních podni-

cích i na státních statistických analýzách sociálního rozvoje v naprosté převaze kádrově personální útvary.

Jako vhodná forma racionálního postupu k zabezpečení sociální analýzy se od začátku doporučovalo vytvoření komise pro řízení sociálního rozvoje. Na podnicích to byly většinou pěti až šestičlenné komise. Při zpracování sociálního plánu okresu se osvědčilo ustavení řídicí komise (sedmičlenné) a jednotlivé úseky sociálního rozvoje okresu zpracovávaly oborové komise, které podrobně zpracovaly podklady v široké škále sociálních problémů.

Ustavení oborových pracovních komisí podle problémových okruhů dávalo možnost vyjádřit komplexní návaznosti plánovitého sociálního rozvoje a provést podrobnou sociální analýzu.

Analýza dat, čerpaných z dokumentace podniku, podnikové organizace ROH, národních výborů aj. umožňuje získat poznatky a podklady sociálnímu plánu i pro korektury požadovaných cílů, vyplývajících ze zjištění jinými metodami, např. zjištěním požadavků pracovníků v určité oblasti a jejich souhrnem, sociologickou sondáží až ke komplexnějšímu výzkumu. Oblasti umožňující analýzu členěním sociálních údajů do logických celků, byly u jednotlivých experimentujících organizací resortu členěny v podstatě stejně. V souladu s centrálními pokyny pro experimentující podniky všech odvětví národního hospodářství se okruhy rozdělují takto:

- a) struktura pracovníků a jejich hmotná stimulace,
- b) pracovní podmínky,
- c) životní podmínky,
- d) péče o některé skupiny pracovníků,
- e) rozvíjení sociálních vztahů, pracovní iniciativy a politické aktivity,
- f) vytváření předpokladů k výchově a harmonickému rozvoji osobnosti v kolektivu.

Pracovní podmínky je možné charakterizovat na základních problémech, spjatých se společenskými pracovními vztahy a výkonem práce. Pracovní podmínky jsou jednoznačně součástí životních podmínek. Z praktického hlediska je ovšem účelné oddělit oblast pracovních podmínek od oblasti životních podmínek. Mezi nejdůležitější skutečnosti sledované v oblasti pracovních podmínek patří:

- počet pracujících na rizikových pracovištích. Sledují se i údaje o jednotlivých druzích škodlivin, vyskytujících se na pracovištích, uvádí se jejich naměřená hodnota a provádí se srovnání s povolenou normou;
- počet pracujících v nepříznivých pracovních podmínkách, přičemž je vhodné odstupňovat míru působení nepříznivých faktorů, při kumulaci působení více faktorů pak postihnout faktory hlavní;
- počet úrazů a nemocí z povolání;
- procento pracovní neschopnosti, včetně počtu zameškaných pracovních dnů;
- hygienické vybavení pracovišť (šatny, umývárny, WC atd.).

Soubor údajů, informací a ukazatelů v oblasti pracovních podmínek usiluje o vytvoření komplexního systému postihujícího hlavní faktory, které působí na člověka v pracovním procesu. Vlastní analýza minulého

vývoje a současného stavu pracovních podmínek má obsahovat minimálně tyto informace:

- informace o vlivu nepříznivých faktorů na sledované skupiny pracovníků v organizaci,
- informace o vlivu pracovních podmínek na zdravotní stav pracovníků a dále na zdravotní stav pracovníků organizace na rizikových pracovištích,
- informace o stavu směnnosti a přesčasové práce v organizaci,
- informace o stavu oddychových místností.

Dále je ovšem nutné podle možností sledovat další faktory (např. pracovní a hygienický režim, zajištění ochrany zdraví a bezpečnosti při práci, psycho-fyziologické podmínky práce, kulturu práce a pracovního prostředí, fluktuaci a absenci pracovníků pro nepříznivé pracovní podmínky atp.).

Rozbory ke zlepšení závodního stravování a služeb v zemědělských podnicích by měly sledovat určitá základní hlediska pro zjištění potřebných údajů a pro srovnání tendencí uplynulého vývoje. Zjištěné údaje mají podat přehled o tom, jak a které pracovníky uspokojuje závodní stravování a zda plní svoji funkci.

Při analýze pracovního prostředí sledujeme také fyzikální podmínky práce a je přitom nutné objektivizovat rizika škodlivých faktorů, a to jak metodami technickými, tak i biologickými, fyziologickými či lékařskými.

Při analýze životního prostředí vycházíme většinou z hmotného životního prostředí a jeho jednotlivých složek. Hmotné životní prostředí rozdělují někteří autoři na čtyři druhy:

- a) u ž š í pracovní prostředí, které je ztotožňováno s pracovním místem;
- b) š i r š í pracovní prostředí, které zahrnuje zároveň prostory, zařízení a vybavení sloužící pracovníkovi při jeho pobytu v podniku, avšak mimo jeho pracovní místo (šatny, umývárny, WC, závodní jídelna apod.);
- c) c e l o p o d n i k o v é prostředí, které se skládá z budov, stájí, zařízení, zemědělské půdy atd. v rámci katastrální výměry zemědělského podniku. Celopodnikové prostředí souvisí bezprostředně s okolím podniku (vesnicemi, dopravními cestami, případně kulturními a rekreačními plochami apod.);
- d) m i m o p o d n i k o v é prostředí, které, představuje prostředí obcí a jejich katastrální území, ale obvykle i širší zázemí, související s hmotnou a sociální infrastrukturou venkova. Z hlediska sociálního rozvoje je toto mimopodnikové prostředí důležitým okruhem vlivů, kde pracovník tráví dvě třetiny dne a kde je uspokojována celá řada jeho potřeb počínaje bydlením až po potřeby, kde se realizuje jeho další pracovní a jiná aktivita.

Analýza podílu zemědělského podniku na tvorbě životního prostředí bude muset obsahovat rozbor hmotného okolí, které působí na člověka nejen při jeho práci v konkrétním zemědělském závodě, ale též při jeho dojíždce či docházce do podniku, při zabezpečování jeho zdravotních a sociálních potřeb, rekreace, při rozvíjení jeho osobnosti, tvůrčí iniciativy, sounáležitost k podniku a jeho kolektivu. Pro další sociální rozvoj

kolektivů pracovníků v zemědělských podnicích má stále větší význam i analýza infrastruktury.

Infrastruktura jako soubor technických sítí a zařízení, především vodovodů, kanalizačních stok, dopravních komunikací, dále plynovodů a teplovodů se označuje jako technické vybavení nebo inženýrské vybavení. Z hlediska sociálního rozvoje označujeme za infrastrukturu celý soubor jejich hmotných prvků, přičemž do technické infrastruktury je zahrnuta především technická a dopravní síť, zatímco stavby pro bydlení a občanské vybavení se zahrnují pod infrastrukturu sociální.

Rozvoj občanského vybavení ve svém souhrnu představuje nutnost řešení jednotlivých občanských zařízení tak, aby stačily uspokojit dynamicky se vyvíjející potřeby venkovského obyvatelstva a odpovídaly ekonomickým a technickým možnostem společnosti.

Analýza minulého vývoje i současného stavu péče o některé skupiny pracovníků se zaměřuje především na mládež, ženy, důchodce a občany se změněnou pracovní schopností.

K nejnepohodlněji kvantifikovatelným patří analýza minulého vývoje i současného stavu rozvíjení sociálních vztahů, pracovní iniciativy a politické aktivity. Kvantifikovatelné jsou pouze důsledky a některé z materiálních podmínek rozvoje aktivity, iniciativy a sociálních vztahů. Iniciativa je do značné míry otázkou postojů pracovních kolektivů a jejich jednotlivých členů z naší společnosti.

Je však také výsledkem organizačně řídicích a sociálně psychologických podmínek na konkrétním pracovišti, úrovně masově politické práce atd.

V oblasti rozvíjení sociálních vztahů, pracovní iniciativy a politické aktivity je třeba doplnit kvantitativní rozbor slovním vyjádřením, neboť vypovídací hodnota kvantitativních ukazatelů není zcela dostačující. Je třeba také zdůraznit, že přeceněním kvantitativní stránky aktivity a charakteru sociálních vztahů pracujících by mohlo vést k formálnímu postižení jen jedné stránky této oblasti a jednostranný formalismus by ve svých důsledcích znamenal popření obsahových stránek aktivity a iniciativy.

Např. zásada účasti pracujících na řízení je důležitým znakem socialistické demokracie a patří k základním principům demokratického centralismu. Organizačním vyjádřením této zásady v podmínkách zemědělského podniku jsou výrobní porady. Kvantitativními ukazateli jsou počty výrobních porad, počty účastníků na těchto poradách, avšak též přínos plynoucí z realizace závěrů výrobních porad. Plán sociálního rozvoje zaznamenává jak počet předpokládaných porad, tak i způsoby a formy podněcování iniciativy a vyslovování kritických připomínek.

V tomto případě se zvláště zřetelně projevuje nedostatečnost kvantitativních ukazatelů, nezbytnost jejich doplnění verbálním popisem vlastního obsahu iniciativy a aktivity. Podobně je tomu např. u ukazatelů socialistické soutěže — BSP, racionalizační brigády, vynálezectví a zlepšovatelství apod., jejichž činnosti jsou v podniku registrovány a sledovány.

Socialistická výchova má být zaměřena na harmonický rozvoj osobnosti v kolektivu pracujících. Nejvýraznější stránkou výchovy je, zvláště v etapě vědeckotechnické revoluce, otázka vzdělání a kvalifikace. Sledování kvalifikační a vzdělanostní struktury je proto nezbytné z hle-

diska plánování komplexního rozvoje zemědělského podniku (nejen při plánování výrobních úkolů), ale i při plánování rozvoje sociální struktury.

Analýzu zaměřujeme na kvalifikační a vzdělanostní strukturu, její vývoj s konfrontací a věkovou strukturou. Snahou podniku má být postižení celé kvalifikační a vzdělanostní struktury ve všech profesích a funkcích. Také využívání volného času v souvislosti s jeho rozšiřováním patří k základním otázkám rozvoje pracovních kolektivů. Vychází se přitom ze skutečnosti, že způsob využití volného času ovlivňuje do značné míry vztah člověka k práci, k lidem, ke společnosti, ovlivňuje jeho životní hodnoty a formuje jeho životní styl.

Plánování sociálního rozvoje a plánování nákladů (investičních a neinvestičních) na tento rozvoj stěžuje nedostatek věcně i finančně zdůvodněných standardů, normativů a technicko-hospodářských ukazatelů. Tento stav snižuje účinnost stávajících plánovacích postupů a komplikuje objektivizaci návaznosti hmotných a finančních částí plánu.

Jedním z předpokladů zdokonalení tohoto procesu je vymezení (specifikace) jednotlivých činností sociálního rozvoje, ukazatelů, včetně stanovení stupně agregace podle jednotlivých úrovní řízení. Vymezení některých sociálních činností bylo již provedeno zákonnými opatřeními (normami), u některých dosud nebyly závazné normy vydány a ani jejich obsah nebyl jednoznačně specifikován.

Sociální analýzou nazýváme sběr, klasifikace a zpracování prvotních informací o sociálních jevech a procesech. Rámcové pokyny nepostačují pro kvalitní zpracování.

Metodika analýzy sociálního rozvoje musí vycházet z jednotné metodiky, návodů na řízení rozborů a jejich vyhodnocování. Těžiště analýzy musí být především v rozboru profesní a kvalifikační struktury, dále pak ve společensky závazných prioritách a vytýčení klíčových problémů sledované organizace. Dynamický přístup k sociální analýze předpokládá vytvořit časové řady všech sledovaných charakteristik péče o pracovníky a rozvoje kolektivu.

Začleněním plánu sociálního rozvoje do plánovací soustavy, ZPOK, se některé údaje plánu (např. sociální struktura pracovníků, odměňování apod.) zároveň stávají objektem ekonomické i sociální analýzy. To dává pro budoucnost možnost komplexního přístupu sociálně ekonomické analýzy pro celé odvětví zemědělství na všech úrovních řízení.

Oblasti umožňující analýzy sociálních údajů do logických celků dávají kvalitativně rozdílné výsledky rozborů. Nejlépe se dosud zpracovávají okruhy:

- struktura pracovníků a jejich hmotná stimulace,
- životní podmínky,
- péče o některé skupiny pracovníků.

Informační systém v analýze sociálního rozvoje není dosud plně pracovaný. Je nutno věnovat pozornost zejména přenosu informací z míst jejich získávání do míst jejich uchovávání, zpracování informací do podkladů pro rozhodování i vydávání informací o rozhodnutí jednotlivých řídicích stupňů.

Informací ze sociologických sond a sociálních výzkumů využíváme jako informací doplňkových. Jsou nezastupitelným nástrojem při formu-

lování opatření především tam, kde je nutno konfrontovat objektivní údaje se subjektivně pocíťovanými potřebami a problémy sociálního plánování spočívají mj. v nutnosti propracovat model sociálního rozvoje na základě upřesněných normativů a norem do prakticky využitelných forem.

Prohlubování metodiky plánování sociálního rozvoje spočívá v současné etapě především:

- ve vymezení ukazatelů plánování sociálního rozvoje,
- ve vymezení ukazatelů pro centrální, střední a podnikovou úroveň řízení,
- ve stanovení postupu pro výpočet normativních hodnot,
- ve stanovení orientačních finančních normativů pro veřejné ukazatele.

Došlo dne 13. 3. 1980

ИРЖИЧКА, М. (Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага): *Метод социального анализа, его рычаги и углубление методики планирования социального развития*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 16, 1980 (1) : 13-20.

Анализ социального развития представляет входной этап планового цикла при составлении плана социального развития. Социальный анализ основывается, главным образом на двух методах, т. е. на анализе объективных данных и информации и анализа субъективных точек зрения и мнений работников. Результаты научного исследования направлены на дальнейшее углубление методики планирования социального развития и наряду с методикой содержат анализы социального развития для центральных органов, средних звеньев управления и уровень предприятия, определения принципов вычисления нормативных величин и показателей для планирования социального развития.

плановый цикл вычисление нормативных величин

JIRIČKA, M. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha): *The Procedure of Social Analysis, its Instruments, and Enhancement of the Methods of Social Development Planning*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 16, 1980 (1) : 13-20.

The analysis of social development forms an initial stage of the planning cycle in working out the plan of social development. Social analysis is based on two methods. These are the analysis of objective data and information and the analysis of workers' subjective attitudes and opinions. Research results highlight further improvement of the methods of social development planning and include — apart from the methods of the analysis of social development for central authorities, medium-level administration and control bodies and for enterprises — the principles of the calculation of standardizing values and criteria for social development planning.

planning cycle; calculation of standardizing values

JIRIČKA, M. (Forschungsinstitut für Agrarökonomik und Ernährung, Praha): *Verfahren der Sozialanalyse, ihre Instrumente und Vertiefung der Planungsmethodik der Sozialentwicklung*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 16, 1980 (1) : 13-20.

Die Analyse der Sozialentwicklung bildet die Eintrittsetappe des Planungszyklus bei der Zusammenstellung des Planes der Sozialentwicklung. Die Sozialanalyse geht vor allem von zwei Methoden aus, das heißt von der Analyse objektiver Angaben und Informationen und von der Analyse subjektiver Haltungen und Ansichten der Beschäftigten. Die Ergebnisse der Forschung zielen auf eine weitere Vertiefung der Planungsmethodik der Sozialentwicklung ab, und neben der Methodik der Planung der Sozialentwicklung für Zentralorgane, mittlere Glieder der Leitung und Betriebsniveau beinhalten sie auch Festlegung der Berechnungsgrundsätze normativer Werte und Kennziffern für die Planung der Sozialentwicklung.

Planungszyklus; Berechnung normativer Werte

Adresa autora:

Ing. Miroslav Jiříčka, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážděná 6, 110 00 Praha 1
